

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ—15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

1927

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", - ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 44
ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΠΑΧΩΜΙΟΣ ΡΟΥΣΑΝΟΣ

Ὁ δέκατος ἕκτος αἰὼν εἶναι ὁ σκοτεινότερος τῆς Τουρκοκρατίας διὰ τοὺς Ἕλληνας. Κατ'αὐτὸν ἐλάχιστοι εἶναι οἱ μορφωμένοι εἰς τὴν ὑποδουλωμένην Ἑλλάδα, περισσότεροι πάντως εὐρίσκονται εἰς τὰς βενετοκρατούμενας νήσους καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων λογίων τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι καὶ ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, περὶ τοῦ ὁποίου καταχωρίζομεν ὀλίγας παρατηρήσεις.

Περὶ τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου ἐγράφησαν πολλὰ συγκεχυμένα μέχρι τοῦδε καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὡς ἀνέκδοτα ἐπανειλημμένως ἔργα του, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀκόμη συγκεντρωμένας τὰς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις οὔτε τὰ ἔργα του. Ὁ Ζαβίρας (1) δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη περὶ Παχωμίου Ρουσάνου παρὰ ὅ,τι ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ὁ φανατικὸς Λατινόφρων Λέων Ἀλλάτιος, ὅστις τὸν ὀνομάζει «νήπιον περὶ τὰ θεολογικά». Ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς ὁ εἰδικῶς γράψας «περὶ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου καὶ Παχωμίου Ρουζάνου» τὸ 1847 (σ. 32) τὸν συνέχεεν ἀκόμη πρὸς τὸν Ἰωάννην Ρουζανὸν τὸν παραφράσαντα χρησμούς τοῦ Λέοντος καὶ δὲν ἐγνώριζεν ὅτι ἦτο Ζακύνθιος. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ εἰδικὸς ἐρευνητὴς τῆς Ζακύνθου Νικόλαος Κατραμῆς εἰς τὰ Φιλολογικά του Ἀνάλεκτα (1880) νομίζει ὅτι ὁ Ρουσάνος ἐγεννήθη τὸ 1470, ἐνῶ ἤδη πρότερον ὁ Σάθας εἰς τὴν Τουρκοκρατούμενην Ἑλλάδα (1869 σ. 123 σημ.) ἐδημοσίευσεν σημείωσιν τοῦ Ρουσάνου ὅτι ἐγεννήθη τὸ 1509: «ἐν ἔτει ζιζ' μηνὶ Νομβρίῳ ἐγεννήθη». Τὴν σημείωσιν ὑπέμνησε τελευταῖον ὁ κ. Βέης. Οὔτε περὶ τῆς πατρίδος του Ζακύνθου δύναται νὰ ὑπάρξῃ πλέον σήμερον ἀμφιβολία, οὔτε περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του (1553). Ἡ οἰκογένειά

του κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Πηγαδακίων τῆς Ζακύνθου (2), «ἐξεκλήρησε» δὲ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μάτεση (3) τὸ 1688. Ὄταν ἀπέθανεν ὁ Παχώμιος, ἔζη ἀκόμη ὁ πατήρ του Ἰωακείμ Ρουσάνος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Στροφάδων καὶ ἐζήτησε νὰ κληρονομήσῃ τὰ ὀλίγα βιβλία του καὶ ἐνδύματα, τὰ ὅποια ἤθελε καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν τῆς Ζακύνθου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάρη καὶ καθωσιώθη ὁ Παχώμιος. Οἱ ἀμφισβητοῦντες ὤρισαν διαιτητὰς καὶ τὴν συμβολαιογραφικὴν πρᾶξιν περὶ διαιτητῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Castellanì καὶ ὁ Βασιλικός, τὴν δὲ ἀπόφασιν αὐτῶν ὁ Κατραμῆς. Ἡ περιουσία τοῦ Ρουσάνου ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: «βιβλία τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι δύο, πλέον ὀλιγώτερο, ἓνα ἢ δύο ῥάσα, δύο καλημαύκια μικρὰ καὶ μεγάλο, ἓνα σάγισμα, μιὰ ζυγὴ δισάκκια, δύο ταῖστρα, δύο χρυσᾶ φλουρία χιώτικα, ἓνα τιλιφθᾶρι, γραμμένο τὸ μισὸ τὴν κοσμοποιίαν». Κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν τὰ αὐτόγραφα βιβλία τοῦ Ρουσάνου ἐδόθησαν εἰς τὴν μονὴν τῶν Κρημνῶν, ἐκ τῆς ὁποίας τὰ ἀφῆρεσεν ἔπειτα ὁ Βενετὸς ναύαρχος Nani καὶ τὰ ἔφερεν εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου ἀποτελοῦν τὴν συλλογὴν τῶν **Νανιανῶν** κωδικῶν τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, τῶν ὁποίων τὸν κατάλογον συνέταξεν ὁ Mingarelli. Πλὴν τῆς Βενετίας εὐρίσκονται αὐτόγραφα ἢ ἀντίγραφα τοῦ Ρουσάνου εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, εἰς τὸ Βερολίνον, εἰς τὴν Ἀμβροσιακὴν Βιβλιοθήκην (4), εἰς Ἁγιὸν Ὄρος καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ἦτο ζωηρὸς καὶ ἀνήσυχος ἄνθρωπος καὶ περιηλθε πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐδίδασκεν ἢ ἐμελέτα εἰς μοναστήρια. Ἐπῆγεν εἰς τὴν Χίον, τὴν Λέσβον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην,

την Ἀττικήν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἄλλα-
χοῦ. Δύσκολον ἦτο νὰ μείνῃ ἐπὶ πολλῶν
καιρῶν εἰς τινὰ τόπον, διότι συνεκρούετο
πρὸς μητροπολίτας καὶ ἡγουμένους καὶ
ἀνελάμβανεν ἀγῶνα κατ' αὐτῶν, δι' ὅσα
ἄτοπα παρετῆρει, πρὸ πάντων εἰς τὸ τυπι-
κὸν μέρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μαχητικό-
της του δὲν ἐπεδίωκε νὰ μεταρρυθμίση κα-
νὲν ζήτημα, ἀλλὰ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς μεγα-
λυτέραν συντηρητικότητα. Οἱ μαχητικοὶ
λεγόμενοι χαρακτῆρες εἶναι συνήθως ἐγωϊ-
στικοὶ καὶ ἀδίκοι καὶ τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ
ὁ Ρουσάνος, ὅπως φαίνεται καθαρὰ εἰς τὸν
ἀγῶνα του κατὰ τοῦ Ἰωαννικίου Καρτάνου.

Ὁ Καρτάνος ἦτο σύγχρονος καὶ συμπα-
τριώτης τοῦ κλεινοῦ Κερκυραίου Νικολάου
Σοφιανοῦ, ὅστις πρῶτος ἐτόλμησε νὰ γρά-
ψῃ γραμματικὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης.
Ἴσως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σοφιανοῦ καὶ
ὁ Καρτάνος ἐξέδωκε λαϊκὸν ἐποικοδομητι-
κὸν βιβλίον, ἀνθολογίαν θρησκευτικῆν, τὸ
*Ἄνθος τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθή-
κης* εἰς ἀπλήν γλώσσαν. Ὁ ἴδιος δικαιολο-
γεῖ τὸ τόλμημά του ὡς ἐξῆς: «ἐποίησα τὸ
παρὸν βιβλίον..... εἰς κοινὴν γλώσσαν ὡς
ἠβλέπετε διὰ νὰ ἐγνωρίζῃ πᾶσα μικρὸς
ἄνθρωπος μέρος ἀπὸ τὴν θείαν γραφὴν τί
λέγει καὶ τοῦτο δὲν τὸ ἔκαμον διὰ τοὺς
διδασκάλους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀμαθεῖς ὡς
ἐμὲ καὶ διὰ νὰ καταλάβουν πάντες οἱ χειρο-
τέχναι καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ καὶ πᾶσα
μικρὸς ἄνθρωπος ὁποῦ νὰ ἤξεύρῃ νὰ διαβά-
ζῃ». Σήμερον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὸν
Καρτάνον ὅτι μὲ τόσῃ ἀγνῆν πρόθεσιν,
μὲ τόσῃ ὀρθὴν ἀντίληψιν ἐσκέφθη περὶ
μορφώσεως τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, ὅπως δὲν σκέ-
πτονται οὐδὲ σήμερον ἀκόμη οἱ σοφοὶ οἱ ἀναι-
σθητοῦντες πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ κάτω
ἐλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ἀγροτικοῦ πρὸ πάντων.
Βεβαίως ὁ Καρτάνος περιέπεσεν εἰς λάθη
(⁶), ἀλλ' ὁ Ρουσάνος εἶναι ἀμελικτός καὶ
δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ οὐδὲ τὴν καλὴν πρό-
θεσιν τοῦ Καρτάνου, εὕρισκε εἰς αὐτὸν μό-
νον κακὴν πίστιν. Ἐγραψε «περὶ Καρτανιτῶν
αἰρετικῶν», «περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἰ-
ρέσεως», ὅπου μετὰ σφοδρότητος καὶ γλώσ-
σης ἐμπαθοῦς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Καρτάνου. «Σχε-
δὸν γὰρ οὐδὲν ὀρθὸν ἐν τῇ λαοπλανεῖ αὐτοῦ
βιβλῷ φέρεται.» Καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν του
πρὸς τοὺς «χαλκογραφεῖς» ὁμιλεῖ μὲ εἰρωνι-
κοὺς ὑπαινιγμοὺς περὶ τοῦ Καρτάνου: «ποῦ

δ' ἐνθήσεις τὸ τοῦ Φαίακος (Κερκυραίου
δηλ.) διὰ τῆς χαλκογραφίας ἀναφανέν οἰκου-
μεικὸν κακόν, τὴν φερωνύμωσιν ἰὼ ἀνοικεῖαν
(Ἰωαννικίου!) ἤτοι φωνὴν ἀνάρμοστον, τὸν
κυκεῶνα παλαιῶν τε καὶ νέων αἰρέσεων, τὴν
κάρτα (Καρτάνου) καὶ λίαν ἄνου τε καὶ
ἀσύντακτον βιβλῶν.....»

Τὴν αὐτὴν σφοδρότητα μεταχειρίζεται
πρὸς μητροπολίτας. Πρὸς τὸν Ἰγνάτιον
Ἀντίσσης γράφει μακρὰν ἐπιτιμητικὴν ἐπι-
στολὴν, εἰς τὴν ὁποίαν πλὴν ἄλλων λέγει καὶ
τὰ ἐξῆς ὀρθά: «ἐκ τῶν ἱερέων καλῶς ἀκρι-
βῶς τὰ ἐμβατήρια καὶ τὰ ἐξαγορευτικὰ καὶ
τὰ ἀκανόνιστα κανονικὰ λαμβάνεις, περὶ δὲ
τούτων οὐδὲν σοὶ μέλει ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν
λαϊκῶν συνάγεις τὰ γεννήματα καὶ τὰ
λοιπὰ δῆθεν ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα,
ἀλλ' ἡ ἐκκλησία ἔρημος... ποῦ ὁ τυχὼν
χριστιανὸς ἢ πτωχὸς τις φαγεῖν ἄρτον ἐν
τῇ ἐκκλησίᾳ εἰ μὴ οἱ λυκονόμοι σου; πάντα
διὰ τὰς καλογραφίας, δι' ἐκείνας ἐποίησας
φροντιστήρια.....» Καὶ τὸ ἐξῆς τεμάχιον ἐξ
ἐπιστολῆς πρὸς τὴν μονὴν Σταυρονικήτα
διὰ τυπικὰ ζητήματα τῆς ἐκκλησίας, εἶναι
χαρακτηριστικὸν τῆς ἐμπαθοῦς γλώσσης
τοῦ Παχωμίου: «Ἐπειδὴ τινες τῆς πονη-
ρᾶς σειρᾶς τε καὶ τοῦ Κιβδήλου κόμματος
ὄντες, τοῦ καὶ πικρίας γέμοντες, ἐξετράπη-
σαν εἰς ματαιολογίαν θέλοντες εἶναι νομο-
διδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες ἂ λέγουσι.....λέγον-
τες δεῖν τινὰ τῶν στιχηρῶν τὸν ἕνα τῶν
χορῶν ψάλλειν...»!

Ἡ μαχητικότης τοῦ Ρουσάνου μᾶς βοή-
θει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἦτο προσωπικότης
μὲ αὐτοτέλειαν κρίσεως καὶ πρωτοτυπίαν,
ἥτις εἰς ἄλλην ἐποχὴν θὰ καθίστα αὐτὸν
χρησιμώτερον ἀλλὰ καὶ τώρα, μὲ ὅλα του
τὰ ἐλαττώματα κατώρθωσε νὰ μορφωθῇ
μόνος του καὶ νὰ γίνῃ ἐκ τῶν σπουδαιοτέ-
ρων Ἑλλήνων θεολόγων τοῦ δεκάτου ἔκτου
αἰῶνος, ὡς ὁ Philipp Meyer παρατηρεῖ,
ὅστις ἐμελέτησε καλῶτερον παντὸς ἄλλου
καὶ ἀνέλυσε τὰς θεολογικὰς πραγματείας
του. Αὐταὶ ἀναφέρονται εἰς δογματικὰ ζητή-
ματα, μερικὰ δὲ ἔχουν ἐποικοδομητικὸν
χαρακτῆρα, ὅπως «τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπερ-
φυοῦς θαύματος γεγονότος διὰ τῆς ἀγίας καὶ
σεβασμίας εἰκόνας τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης
ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Κασσιοπίας ἐπὶ τῷ
ἐξορυσθέντι ἀδίκῳ τοῦς ὀφθαλμοὺς καὶ
παραδόξως ὀμματωθέντι» (⁶). Ἄξιόν ἐστι

μειώσεως είναι και η ακολουθία τοῦ Π. Ρουσάνου ἢ «ψαλλομένη εἰς τοὺς ὀσίους πατέρας τοὺς ἐν Στροφάσιν ἀναιρεθέντας και εἰς ἅπαντας τοὺς παραπλήσιον τέλος λαχόντας» (7). Κατὰ τὰς φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τοῦ Χαϊρεδδίν—Βαρβαρόσου τὸ 1537-8 κατεσφάγησαν και οἱ μονχοὶ τῶν Στροφάδων νήσων και ὁ Ρουσάνος, συνεχίζων τὰς παραδόσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, παρέδωκεν εἰς αἰῶνιον μνημόσυνον τὸ μαρτύριον τῶν Στροφάδων.

Ὁ Ρουσάνος δὲν κατέλαβε κατὰ τὸν δέκατον ἑκτὸν αἰῶνα πρωτεύουσαν θέσιν μόνον ὡς θεολόγος ἀλλὰ και ὡς γραμματικός. Ἡ προθεωρία του εἰς τὴν γραμματικὴν εἶναι κατὰ τὸν Castellani ἐκ τῶν καλύτερων γραμματικῶν ἔργων. Ἡ γλωσσικὴ του μόρφωσις τὸν ἐβοήθει νὰ παρατηρήσῃ και νεώτερα γλωσσικὰ φαινόμενα και ἔτσι ἔχομεν τὰς πρώτας λεπτομερεῖς σχετικῶς παρατηρήσεις περὶ νεοελληνικῶν διαλεκτολογικῶν διαφορῶν. Βεβαίως ὁ Ρουσάνος δὲν ἔγραψε τὰς παρατηρήσεις του ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, οὔτε ἀπὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον. Εἰς τὴν ὁμιλίαν του «περὶ τῆς ἐκ τῶν θείων γραφῶν ὠφελείας και ὅτι οὐκ αἴτιοι οἱ ταύτας συγγραψάμενοι τῆς ἀσαφείας, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἀμάθεια και ἀμέλεια» κάμνει τὰς παρατηρήσεις του περὶ νεοελληνικῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ χρῆσις τῆς σημερινῆς ὁμιλουμένης γλώσσης δὲν βοηθεῖ τὴν κατανόησιν τῆς Γραφῆς και τῶν ἄλλων ἐπομένως ἀρχαίων κειμένων! Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται ἀκόμη σήμερον ὑπὸ τῶν περιφρονούντων ἢ μὴ ἐννοούντων τὴν ἀνάγκην τῆς μορφώσεως τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, ὡστε δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ φανῶμεν ἀυστηροὶ εἰς τὸν πρῶτον ἐκστομίσαντα αὐτό. Ὅπως δὴ ποτε ἕνεκα τοῦ ἐπιχειρήματος ἔχομεν τὰς πρώτας διαλεκτικὰς παρατηρήσεις. Ἀναφέρω ἐν παράδειγμα τοῦ τρόπου τοῦ γράφειν τοῦ Ρουσάνου (8): «Κύπριοι και Κρητεῖς γραφικῶς λέγουσι τὸ χαμαὶ και ἀριστερά, ἕτεροι δὲ βαρβαρικώτερον ταῦτα λέγουσι και ἀντὶ τοῦ χαμαὶ κάτω λέγουσι!»

Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰς παρατηρήσεις του φοβεῖται νὰ μεταχειρισθῇ τὸν γνήσιον δημοτικὸν τύπον και ἐπο-

μένως εἶναι ἀσαφής: «φρέαρ τινὲς ἐν τῇ Ἀχαίᾳ λέγουσι τὴν ὄρωρυγμένην πηγὴν και λέβητα και κακάβην τὴν χαλκὴν χύτραν, ἃ παρὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγνοεῖται....». Ὁ Ρουσάνος δὲν ἤκουσε φρέαρ, λέβητα και κακάβην ἀλλὰ φλιάς ἢ ἄλλον παραπλήσιον τύπον, λεβέτι ἢ λεβήτι και κακάβι ἢ κακάβαν, ἀλλὰ ἐξανίσταται πρὸ τῆς βαρβαρικότητος τῶν τύπων αὐτῶν και δὲν ἤμπορεῖ νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ! «Αἱ διάλεκτοι παντελῶς ἐξεβαρβαρώθησαν τῶ ρέοντι τοῦ χρόνου» ἀνακράζει ὁ Ρουσάνος και τὴν ἀντεθνικὴν και ἀντεπιστημονικὴν ταύτην γνώμην ἔχουν οἱ περισσότεροὶ τῶν διανοουμένων ἀκόμη τῆς Ἑλλάδος!

Εἰς τὰς ἐπιστολάς του ὁ Ρουσάνος ἔχει πλείστα παρατηρήσεις ἱστορικῆς ἢ λαογραφικῆς σημασίας. Ἔτσι μανθάνομεν ὅτι, ἐνῶ παλαιότερον οἱ αἰχμαλωτιζόμενοι ὑπὸ τῶν πειρατῶν ἠλευθερώνοντο ἀντὶ πεντακοσίων «δραχμῶν» ἕκαστος, (μεταχειρίζεται τὴν λ. δραχμῶν, διὰ νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸ συνήθες ὄνομα, ἄσπρα ἢ ἄλλο τι κοινόν) εἰς τὴν ἐποχὴν του ἔχρειάζοντο ἑστρεῖς χιλιάδες διὰ τὴν «ἀνάρρυσιν» ἐνὸς αἰχμαλώτου. Ἀπὸ ἄλλην ὁμιλίαν μανθάνομεν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν του «κῶμαί τινες βουλγαρικαὶ μετὰ τοῦ αὐτῶν ἱερέως» παρὰ τὴν Ξάνθην προσῆλθον εἰς τὸν Μουσουλμανισμόν. Πρόκειται βεβαίως περὶ Πομάκων τῆς Ροδόπης.

Πλείστα εἰδήσεις ἐπίσης λαογραφικῆς μάς παρέχει ὁ παρατηρικώτατος Ρουσάνος. Ἔτσι μανθάνομεν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν του ἀκόμη εἰς τινὰ μέρη ἔθετον κέρμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ «διὰ πέραμα» εἰς τὸν Ἄδην, ὅτι εἰς θαλασσίους δαίμονας ἔρριπτον ἀπὸ τὰ πλοῖα μειλίγματα. Σημειῶνω αὐτοτελεξὶ τὴν σχετικὴν περιωπὴν: «Ἐπεὶ γὰρ ἀναχθέντες ἐξ Ἀἴνου ἐβουλόμεθα εἰς Σμύρνην κατάραι, οἱ μὲν ἴν' ἐκεῖθεν τὸ πλοῖον φορτίσωσιν, ἐγὼ δ' ὅπως ἐκεῖθεν εὐρῶν ἕτερον πλοῖον, τὴν πρὸς τὸ Σινᾶ φέρουσαν πορεύσομαι, τὸ Λεκτὸν ἤδη παράπλεοντες ἀκρωτήριον Τροίας, ἀκούω τε και ὀρῶ τοὺς ναύτας εὐτρεπίζοντας ἕδесμα τῶ ἐκεῖσέ ποτε παροικήσαντι ἢ και παροικοῦντι δαίμονι Παπᾶ (σήμερον τὸ Λεκτὸν λέγεται Μπαμπᾶς) τουρκιστὶ ἢ καὶ ἀραβιστὶ ὄνομαζομένῳ. Ἡὐτρέπισαν δὲ ἐξ ὧν αὐτοὶ ἦσθιον, ἐν πίνακι ψωμὸν θρύψαντες και τυρόν και κρόμμυον ἐπιθέντες και οἶον μανθάνομεν μ-

θευόμενον περί Ὀδυσσεά πλεύσαντα εἰς τὸν Ἄδην, ὃ καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ πελάγους, ἔθνικῶς ἐπικαλεσάμενοι, ἐμοῦ μὴδὲν ἐπιστραφέντος, ὄνειδίζοντος τὴν τούτων κακοπιστίαν». Αἱ πληροφορίες τοῦ Ρουσάνου δεικνύουν ὅτι πρὸ τεσσάρων αἰώνων διετηροῦντο παρ' ἡμῖν πολλὰ ἀκόμη ἀρχαῖκα παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπειτα ἐλησμονήθησαν. Ἡ λαογραφία λοιπὸν δύναται νὰ ἀνεύρη καὶ εἰς τὸν Ρουσάνον καὶ εἰς ἄλλους παλαιότερους συγγραφεῖς στοιχεῖα πολύτιμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων.

Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος εἶναι μαζὶ μετὰ τὰ ἐλαττώματά του προσωπικότης ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸν ἰσχυρὸν χαρακτήρα, τὴν αὐτοτέλειαν τῆς γνώμης, τὴν παρατηρητικότητά, καὶ ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν. Δι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ γίνῃ εἰδικωτέρα μελέτη περὶ αὐτοῦ καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν αἱ κυριώτεραι καὶ χρησιμώτεραι τῶν ὁμιλιῶν, ἐπιστολῶν καὶ ἄλλων πραγματειῶν του. Διὰ νὰ παρακινήσω πρὸς τὴν μελέτην ταύτην ἔγραψα τὰς ἀνωτέρω ὀλίγας παρατηρήσεις καὶ διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐθεώρησα ἀναγκαῖον καὶ τὸ ἐξῆς βιβλιογραφικὸν σημείωμα.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

Βιβλιογραφία. Τὴν κυριωτάτην βιβλιογραφίαν περὶ Παχωμίου Ρουσάνου ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ν. Βέης εἰς τὰ *Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher* τ. 4 σ. 356 σημ. 3. Κατωτέρω σημειῶνω ὀλίγας προσθήκας.

Παναγ. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου* τ. 2 σ. 568—581

Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς* (Λειψία 1872) σ. 123.

Κωνστ. Οἰκονόμου, *Περὶ τῶν Ὁ ἑρμηνευτῶν* τ. 4 σ. 797.—Τοῦ αὐτοῦ. Σιωνίτης προσκυνητῆς ἦτοι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης αἱ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων διαλαμβάνουσαι δύο ἐπιστολαί... καὶ τὸ μέχρι νῦν ἀνέκδοτον κατὰ ἁγιοκατηγόρων Παχωμίου μοναχοῦ τοῦ Ρουσάνου. Ἀθήνησι 1850 σ. 147.

Δ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων* τ. 1ος σ. 79.—Ἔργα τοῦ Καρτάνου ἀνεδημοσίευσεν ἐκ τοῦ Mingarelli καὶ ὁ Migne, εἰς τὴν *Patrologia graeca* τ. 9 σ. 1333—1360.—Ἄς σημειωθῆ ἔνταῦθα ὅτι τὴν ἐκδοσιν ἔργων τοῦ Ρουσάνου ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ ἔκριναν ὁ Σπ. Λάμπρος εἰς τὸν Νέον Ἑλληνομνήμονα, τ. 6 σ. 121 καὶ ὁ Η. Ρεμποῦ εἰς τὴν *Revue des Etudes grecques* τ. 22 (1909) σ. 313.

Αἱ ἐπόμενοι παραπομπὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀνωτέρω κείμενον.

(1) Γεωργίου Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς Ἀθήναι* 1871.

(2) Λ. Ζώη, *Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου ἐν λ. Ρουσάνου.*

(3) Κ. Σάθα, *Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα* 1,217.

(4) Martini et Bassi, *Catalogus Codicum graecorum bibli othecae Ambrosianae Milano* 1906 ἀρ. 290. Καὶ εἰς τὴν μονὴν τῆς Κοσινίτζης εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔμεινεν ὁ Παχώμιος τὸ 1540—1 ὑπῆρχεν αὐτόγραφον χειρόγραφον μνηαῖον τοῦ Ἰανουαρίου μετὰ τὸ ἐξῆς σημείωμα: «τὰ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τε καὶ ἀκολουθίαν γινόμενα ἐν τισὶ τῶν μονῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἁγίου ὄρους τανῦν». Αὐτοῦ σημειώνει λειτουργικὰς παρατυπίας, οἷον: «τοῦ κανονάρχου ὀφείλοντος πρὸ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα ἐλθεῖν ἐνώπιον τοῦ ἀρχοντος χοροῦ καὶ εἰπεῖν τὸν ἦχον, εἰθ' οὕτως βαλεῖν μανόιαν καὶ ἀναχωρήσαι, τὸ ἐναντίον γίνεται...» Περὶ τούτων ἔγραψεν ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς.

(5) Αἱ κατὰ τοῦ Καρτάνου μελέται τοῦ Ρουσάνου ἐξεδόθησαν ἐπανειλημμένως καὶ τελευταῖον πάλιν ὡς ἀνέκδοτοι ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ. Περὶ τῶν θεολογικῶν σφαλμάτων τοῦ Καρτάνου ἴδὲ καὶ Χρ. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικά Σημειώματα Θεολογία* τ. 4 σ. 5.

(6) Τὸ ὑπόμνημα ἐξεδόθη ἤδη τὸ 1717 εἰς τὸ ἐξῆς βιβλίον: *Ἡ θεία καὶ ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος ἐπιμελεία Πέτρου Κασσιμάτη. Ἐν Ἑνετίᾳ 1717 σ. 69.*

(7) Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ρουσάνου εἰς τοὺς μαρτυρήσαντας εἰς τὰς Στροφάδας ἐξεδόθη τὸ 1863 εἰς τὴν Ζακύνθον ὑπὸ Σ. Ραφτιάνη. Εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως ταύτης. Ὁ Σάθας εἰς τὴν *Τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα* σ. 122 σημ. τὴν θεωρεῖ ἀνέκδοτον.

(8) Τὸ περὶ διαλέκτων τεμάχιον ἐξεδόθη ἐπανειλημμένως καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Λάμπρου εἰς τὸν Νέον Ἑλληνομνήμονα τ. 13 σ. 65. Ἐπίσης εἶχε δημοσιευθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Σάθα εἰς τὸ Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας 1870 σ. 15 καὶ ἐξῆς.

Συγγραφῶν μνημονευομένων ἀπλῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω κείμενον τὰ ἔργα ἀναφέρονται εἰς τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα τοῦ κ. Βέη καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν ἐνταῦθα. Περὶ τῆς συγγραφῆς ὑπὸ τοῦ Ρουσάνου τοῦ βίου καὶ ἐγκωμίου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ τῆς σχετικῆς κριτικῆς βλ. Βέην εἰς τὸ *Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher* τ. 4 σ. 351 καὶ 360. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὡς τελευταῖα παρατήρησις ὅτι ἡ μονὴ Ρουσάνου τῶν Μετεώρων πλὴν τῆς ὁμωνυμίας δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μετὰ τὸν Παχώμιον Ρουσάνον Περὶ τῆς μονῆς Ρουσάνου ἴδὲ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Λάμπρου εἰς τὸν Ἑλληνομνήμονα τ. 2 σ. 148 καὶ τοῦ Βογιατζίδου εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τ. 7 σ. 168.

Κ. Α.

